

Юлія Ковальова,
Центральноукраїнський державний
педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Постановка проблеми. Одне із найголовніших завдань сучасної освіти в Україні – виховання освіченої, творчої, високоморальної та вольової особистості, забезпечення пріоритетності її гармонійного, всебічного розвитку, становлення духовного, психічного та фізичного здоров'я майбутнього покоління. Ці нові орієнтири закладено у державні стандарти загальної освіти, а також в основи модернізації системи фізичного виховання, що відображено у чинних державних документах: Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фізичну культуру і спорт». Тому на сучасному етапі основними цілями освіти є створення умов не тільки для формування особистості, а й її морально-психологічного розвитку.

Система морально-вольових якостей старшокласників формується в процесі накопичення індивідуального досвіду під впливом соціальної сфери, навчання та виховання, рівня розвитку форм, засобів взаємодії із зовнішнім світом, організаційної роботи з морально-вольової підготовки під час навчально-виховної роботи. Рухові навички, які формуються в процесі навчання навичкам з різних видів спорту, сприяють формуванню таких морально-вольових якостей як: цілеспрямованості, наполегливості, стійкості, витривалості, сміливості, рішучості, самостійності, самовладанню [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що формування морально-вольових якостей привертає увагу дослідників різних галузей науки – філософії, педагогіки, психології та ін. Педагогічною теорією та практикою накопичено значний досвід їх виховання. Проблемі морального розвитку присвячено наукові дослідження В.О. Білоусової, Л.І. Божович, М.Й. Боришевського, Г. Ващенко, Л.С. Виготського, А.В. Донцова, І.А. Зязюна, В.І. Селіванова, В.О. Сухомлинського та інших. Закономірності вольового розвитку учнів досліджували О.В. Биков, А.В. Запорожець, В.К. Котирло, С.А. Поліщук, Т.І. Шульга; розвиток морально-вольових якостей в процесі занять фізичною культурою і спортом розглядали А.О. Артюшенко, Є.П. Ільїн, П.Ф. Лесгафт, М.Г. Озолін, А.Д. Пуни, П.А. Рудік. Взаємозв'язок моральних і вольових якостей відмічають

І.Д. Бех, Є.П. Ільїн, Н.М. Ковтун, А.Д. Пуні, І.М. Сеченов, В.О. Сухомлинський.

С.А. Хазова та Б.А. Бгуашев зазначають, що хоча вчені й виділяють окремо групи моральних (порядність, чесність, доброзичливість і ін.) і вольових (організованість, сміливість, рішучість та ін.) якостей, однак такі якості як дисциплінованість, відповідальність, цілеспрямованість та наполегливість відносяться до категорії морально-вольових. Причому наголошують, що всі вони взаємопов'язані (Д.В. Горев, К.А. Клімова, І.І. Щербініна, М.Я. Віленський і ін.) [9, с.5].

М.А. Варенніков під морально-вольовими якостями розуміє такі якості, які дозволяють людині, оптимально керуючи своєю поведінкою, досягати намічених цілей та вибирати при цьому такі засоби досягнення, які не приносили б шкоди іншим людям [1, с.12].

І.В. Улиська визначає морально-вольові якості майбутнього працівника, як якості особистості, необхідність прояву яких виникає при виконанні професійної діяльності. Вони сприяють успішному професійному навчанню, подальшому виконанню майбутнім фахівцем своїх професійних функцій [7, с. стаття].

М.Я. Віленський, В.Н. Казанцев трактують морально-вольові якості особистості як складні соціально-детерміновані особистісні утворення, що дозволяють особистості вирішувати внутрішні суперечності між власними почуттями і бажаннями, усвідомленими вимогами суспільства і реальними вчинками [2]. Вони відносять до морально-вольових, насамперед такі якості, як цілеспрямованість, громадська ініціатива, почуття відповідальності перед колективом за свої дії при здійсненні морально-вольового вчинку [2, с.35-36].

С.Б. Петригін визначає морально-вольові якості як складне особистісне утворення, яке характеризується єдністю потреб, думок, почуттів, дій, тобто усвідомленим і зворушливим моральним ставленням, що реалізується в адекватних вчинках-поведінці в сьогоденні та майбутньому [5, с. 7].

В.Д. Сен у своєму дослідженні виділяє прості (первинні) морально-вольові якості: почуття обов'язку; відповідальність; цілеспрямованість; наполегливість; завзятість; сміливість; рішучість; витримка; самовладання. Складні (вторинні) морально-вольові якості: самостійність; ініціативність; дисциплінованість; організованість; принциповість; самовідданість; мужність; героїзм [6, с. 169-176 стаття].

О.Ю. Колчина, О.П. Крайнюк у структурі морально-вольових якостей виділяють такі якості, як цілеспрямованість (ясне видіння перспективної цілі), рішучість і сміливість (схильність до ризику), наполегливість і впертість (мобілізація енергії та активність в досягненні цілі, подоланні перешкод), витримка та самоволодіння (ясність розуму, здібність керувати своїми думками та діями в умовах емоційного

збудження), самостійність і ініціативність. Вони зазначають, що всі морально-вольові якості формуються на підґрунті волі [4].

О.В. Фігура у своєму дослідженні визначає такий перелік основних морально-вольових якостей, як цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, рішучість, сміливість, ініціативність, самостійність, витримка і самовладання [8, с. 6].

Цінним для нашого дослідження є погляди Є.П. Ільїна у монографії «Психологія волі», в структурі вольових якостей він виділяє два компоненти: моральний (світогляд, ідеали, установки, мотиви) і психофізіологічний (вроджені нейродинамічні властивості: сила, рухливість і баланс нервових процесів). Автор, взявши за основу запропонований В.К. Калініним поділ вольових якостей на базальні (первинні) та системні (вторинні), поділяє вольові якості на безпосередньо вольові («прості») та морально-вольові («складні»). Ураховуючи вплив моральних причин на вольову поведінку, до морально-вольових якостей Є.П. Ільїним віднесено самостійність, ініціативність, дисциплінованість, організованість, старанність, енергійність, героїзм, мужність, самовідданість, принциповість [3, с. 171].

В основі нашого дослідження лежить класифікація морально-вольових якостей Є.П. Ільїна, всі перераховані вище якості є взаємодоповнюючими, відсутність будь-якого з них може поставити під питання можливість досягнення мети.

Виклад основного матеріалу. Самостійність – це бажання та здатність діяти без сторонньої допомоги. Психологи називають самостійним людину, якій властиві самостійне ухвалення рішень, тобто прийняття на себе відповідальності за свої дії, самоконтроль. У старшокласників мотивом до прояву самостійності нерідко служить бажання випробувати себе, перевірити свої можливості [3].

Розвиток самостійності можливий лише на основі отримання знань і умінь, необхідних у даній діяльності; він повинен проходити під контролем наставника (вчителів, батьків, тренерів), але без надмірної опіки, без сковування ініціативи дитини та прояву інтересу до даного виду діяльності.

Ініціативність є частковим випадком самостійності та асоціюється, передусім, з діловою, підприємницькою хваткою. Ініціатива є бажанням і прагненням починати та організовувати нові види діяльності там, де їх раніше не було. З точки зору суспільної моралі ініціативна людина характеризується високими лідерськими та підприємницькими якостями, відсутністю страху перед відповідальністю. Усі або деякі з таких якостей зазвичай властиві людям вольовим, а тому ініціативність, суттю якої в принципі є мотивація, розглядається суспільством як прояв вольових якостей. Ініціативність робить людину активною, енергійною

та такою, яка творчо-відповідально підходить до виконання своєї роботи [3].

Щоб розвинути ініціативність необхідно: створювати для старшокласника такі ситуації, в яких розвивалися б уміння ставити перед собою нові задачі та втілювати їх у діяльність; розвивати свідоме ставлення до власних вчинків, уміння аналізувати їх, з'ясовувати причини, які заважають досягненню мети; формувати суспільно-ціннісну та потребово-мотиваційну сферу, сприяти інтенсивності її прояву; розвивати інтелектуальну сферу.

На нашу думку на уроках фізичної культури для розвитку самостійності та індивідуальності необхідно впроваджувати, в залежності від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів: групове навчання (робота в парах, трійках, робота в малих групах: «спільний проект», «коло ідей»).

Дисциплінованість є усвідомленим бажанням і прагненням підкорятися загальноприйнятому порядку для користі загальної справи. І оскільки дисциплінованість пов'язана з інтересами груп людей, психологи відносять її до морально-вольових якостей особи. Дисциплінована людина розуміє, що підпорядкування їй упорядковує діяльність і направляє її зусилля в потрібне русло для досягнення результату в інтересах групи в цілому. З часом засвоєна дисциплінованість перетворюється на звичку і може набувати вже не лише суспільно значимої форми, але й самодисципліну [3].

Психологічною основою дисциплінованості є уміння пригнічувати свої бажання, підпорядковувати свою поведінку доцільній необхідності. У своїй вищій формі розвитку дисциплінованість стає звичкою. Проте необхідно врахувати, що надмірно жорстка дисципліна приводить до ригідності мислення та поведінки. Старшокласник втрачає творчу ініціативу, а група – необхідну гнучкість поведінки.

Шляхами розвитку дисциплінованості є: виконання різноманітних доручень; відповідання за власні вчинки; аналізування своєї поведінки; виконання суспільно-корисних справ.

Організованість є частковим випадком дисциплінованості. Вона проявляє себе через вольове управління своїм часом. Організованого старшокласника характеризує уміння управляти своїм часом і вносити необхідні корективи у свій розклад. Як видно таке визначення спирається головним чином на мотивацію. Проте організованості властивий і морально-вольовий компонент. Адже організованість підживлюється самоконтролем і витримкою, якостями, які властиві вольовим людям [3].

Шляхи розвитку організованості: різноманітна активність протягом усього дня; недопустиме перевантаження, яке стимулює нервозність, поспіх, поверхове ставлення до справи; усунення загальної

неорганізованості, що спричиняє проявам безплановості, марної трати часу, занепаду вольової активності, лінощам.

На нашу думку на уроках фізичної культури для розвитку дисциплінованості та організованості необхідно впроваджувати, в залежності від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів: колективно-групове навчання («мікрофон», «незакінчені рішення», «мозковий штурм»).

Старанність – прагнення старшокласника виконати будь-яку роботу, завдання добре та сумлінно. З однієї сторони, в старанності виразно простежується мотиваційний та моральний момент: бажання виконати роботу, показати себе, не осоромитися, чесно відноситися до доручення і справи та ін. з іншої сторони, в старанності присутній і вольовий момент: старшокласник зосереджується на фізичній роботі, прикладає вольові зусилля, долає труднощі, які зустрічаються [3].

Старанність буде розвиватися якщо: до старшокласника ставити вимоги завжди доводити розпочату справу до кінця; підбирати такі види діяльності, які відповідають її здібностям та інтересам; розвивати уміння та навички виконувати певні види робіт; формувати її суспільно мотиваційну сферу. Використовувати методи «навчаючись-вчуся» (передача своїх знань та вмінь однокласникам, використання цього методу підвищує інтерес до навчання) та «дерево рішень» (дасть можливість краще зрозуміти механізм прийняття важливих, складних рішень).

Принциповість – морально-вольова якість, яка служить захисту і відстоюванню якої-небудь ідеї. Деякі ідеї формулюються суспільством як зведення правил (законів) обов'язкових для виконання кожним членом суспільства. Принциповим є старшокласник, який твердо та усвідомлено дотримується яких-небудь принципів, тобто поглядів, ідей, переконань, які визначають норму його поведінки та послідовно впроваджує їх у життя. Прояв принциповості набуває характер волюного вчинку у тому випадку. Коли відстоювання своїх принципів погрожує йому ускладненнями та неприємностями [3].

Потрібно відмітити, що під час проведення занять з фізичної культури для розвитку принциповості необхідно впроваджувати технології ситуативного моделювання («імітаційні ігри», «рольова гра»); технології опрацювання дискусійних питань («займи позицію», «зміни позицію», «дискусія»).

Висновки. Підводячи підсумки, відмітимо, що старшокласник може проявляти свої вольові якості не лише для досягнення власних цілей, але й для блага суспільства, в якому він живе. В цьому випадку його вольові вчинки оцінюються ще й з точки зору загальноприйнятих норм моралі та стають у такому разі морально-вольовими вчинками.

Здійснюючи морально-вольові вчинки він має можливість задовольнити, найвищі зі своїх життєвих потреб: потреба в громадському визнанні.

Використані джерела:

1. Варенников Н.А. Формирование нравственно-волевых качеств подростка в процессе занятий спортивной борьбой : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н.А. Варенников. – Елец, 2015. – 25 с.

2. Виленский М.Я. Нравственно-волевое воспитание учащихся ДЮСШ: теория и практика / М. Я. Виленский, В. Н. Казанцев // Физическая культура. – 1997. – С. 34-37.

3. Ильин Е.П. Психология воли / Евгений Павлович Ильин. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2009. – 368 с.: ил. – (Серия «Мастера психологи»).

4. Крайнюк О.П. Критерії, компоненти та структура морально-вольової якості студентів коледжів / О.П.Крайнюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наукових праць / Східноукраїнський національний університет. – Луганськ : Вид-во ВАК СУНУ, 2009. – № 1.

5. Петрыгин С.Б. Формирование нравственно-волевых качеств подростков в процессе занятий восточными единоборствами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / С.Б. Петрыгин. – Рязань, 2005. – 20 с.

6. Сен В.Д. Педагогические условия нравственно-волевого воспитания подростков в процессе занятий кудо / В.Д. Сен // Научные ведомости № 6 (77) / Белгородский государственный университет. – 2010. Выпуск 12. – С. 169-176.

7. Улиська І.В. Формування професійно значущих морально-вольових якостей майбутніх медичних працівників як педагогічна проблема / І.В. Улиська // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 39(4). – С. 284-289.

8. Фігура О. В. Формування морально-вольових якостей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі занять східними единоборствами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О.В. Фігура // : автореф. Дис... канд. пед. наук: / Національна академія Прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2002. – 22 с.

9. Хазова С.А. Потенциал физической культуры и спорта в воспитании и развитии школьников. Монография / С.А. Хазова, А.Б. Бгуашев. – Майкоп, изд-во АГУ, 2012. – 154 с.